

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОБОТИ З ДЕЛІНКВЕНТАМИ

УДК 343.222:343.611

Цільмак О. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса

КЛАСИФІКАЦІЯ МОТИВІВ І МЕТИ УМИСНОГО ВБИВСТВА

Запропоновано класифікацію різновидів мотивів і мети умисних убивств. Доведено, що під час досудового розслідування будь-яких кримінальних проваджень потрібно обов'язково визначати мотиви та мету злочину, незалежно від того, є вони кваліфікуючою ознакою складу злочину чи ні, злочин учинено навмисно чи з необережності. Констатовано, що мета й мотиви завжди ґрунтуються на потягах, потребах, інтересах, бажаннях та корелюють між собою.

Ключові слова: класифікація, мотив, мета, умисне вбивство, досудове розслідування суб'єкт досудового розслідування, суб'єкт злочину.

Сучасний етап розвитку правової держави означений високими показниками рівня злочинності, зокрема умисних убивств. Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури, 2014 року було зафіксовано 11 018 кримінальних правопорушень і лише за 1722 (9 %) з них особам було вручено повідомлення про підозру. Також тільки 1164 (10,6 %) кримінальних проваджень отримали обвинувальний акт, а за 9655 (87,7 %) кримінальними правопорушеннями рішення про закінчення або зупинення так і не було прийнято. У 2015 році було обліковано 7993 кримінальні правопорушення. З них лише за 1465 (18 %) особам було вручено повідомлення про підозру, 1019 (12,7 %) кримінальних проваджень – з обвинувальним актом, а щодо 6831 (85,5 %) – рішення про закінчення або зупинення так і не було прийнято. Водночас 2016 року було

зафіксовано 5873 кримінальні правопорушення, з яких лише за 1371 (23,3 %) особам було вручено повідомлення про підозру; 904 (15,3 %) кримінальних проваджень – з обвинувальним актом; щодо 4811 (82 %) – рішення про закінчення або зупинення не було прийнято [1].

На жаль, доволі високим залишається показник кримінальних правопорушень, за якими рішення про закінчення або зупинення так і не було прийнято. Це свідчить про негативний вплив низки причин об'єктивного та суб'єктивного характеру, серед яких недостатній рівень компетентності суб'єктів досудового розслідування та недосконалість норм кримінально-правового законодавства.

Важливим для досудового розслідування умисних убивств є процес встановлення мотивів і мети злочину. Зазначену проблематику описували у своїх працях М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, Л. М. Кривоченко, В. А. Ломако, М. А. Погорецький, А. В. Савченко, М. Є. Шумило та ін. Окремі питання мотиву злочину слугували предметом розгляду в дослідженнях таких науковців, як Р. В. Вереша, П. А. Воробей, М. Й. Коржанський, А. В. Савченко, М. С. Таганцев, А. П. Тузов, І. Я. Фойницький, М. П. Чубинський, А. П. Шеремет та ін. Однак у наявних наукових працях бракує висвітлення питання щодо класифікації різновидів мотивів і мети умисного вбивства, що, власне, й становитиме мету статті.

Поняття «мотив» (лат. *moveo* – рухати) означає спонукальну причину дій людини, тобто усвідомлені внутрішні спонуки, які викликають рішучість учинити правопорушення.

Класифікація мотивів злочину привертала увагу багатьох науковців. Наприклад, С. А. Тарарухін класифікує їх так: 1) мотиви особистісного характеру, які розподіляються на: а) породжувані різними потребами та інтересами предметного характеру, б) ті, що викликані емоційними переживаннями й станами і не мають предметного характеру; 2) мотиви, що не мають особистісного сенсу, значення яких не пов'язані із задоволенням власних потреб та інтересів винного; 3) ситуаційні мотиви, викликані передусім протиправною поведінкою потерпілого, які мають вимушений характер [2].

На думку Г. В. Веріної, мотиви доцільно класифікувати так: 1) мотиви з найбільш яскравим вираженням антигромадським змістом (користь, хуліганські спонукання); 2) мотиви вкрай

егоїстичного характеру (кар'єризм, злість тощо); 3) мотиви з мінливим антигромадським змістом (помста, ревності, заздрість); 4) мотиви, позбавлені антигромадського змісту (прагнення відобразити суспільно небезпечне посягання, перевищення меж необхідної оборони, помилково зрозумілі державні інтереси тощо) [3].

Натомість Ю. О. Красіков пропонує таку класифікацію мотивів: 1) антисоціальні – політичні, насильницько-агресивні, корисливі, корисливо-насильницькі; 2) асоціальні – егоїстичні, анархо-індивідуалістичні тощо; 3) псевдосоціальні – зумовлені інтересами окремих соціальних груп, що суперечать кримінально-правовим нормам, інтересам окремих особистостей і суспільства загалом; 4) протосоціальні мотиви злочину (наприклад, у разі вчинення злочину з перевищенням меж необхідної оборони, під час затримання особи, яка вчинила злочин) [4].

Окремі мотиви умисного вбивства визначено в п. 2 ст. 115 Кримінального кодексу (КК) України [5]: «...6) з корисливих мотивів; 7) з хуліганських мотивів; 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості...». Таким чином, згідно з аналізом змісту обвинувальних актів кримінальних проваджень стосовно умисних убивств та норми КК України, можна дійти висновку, що ці мотиви є різноманітними, а тому потребують систематизації та класифікації.

На нашу думку, мотивами умисного вбивства можуть бути такі:

1) *асоціальні*: самоствердження, утвердження влади над іншими, сексуальні, анархо-індивідуалістичні (справедливості), помсти, самовиправдання, на тлі ревнощів та ін.;

2) *антисоціальні*: політичні, расистські, релігійні, корисливі (збагачення, кар'єрного росту), хуліганські, агресивно-насильницькі тощо;

3) *псевдосоціальні*: хибного сприйняття товариства, колективізму;

4) *протосоціальні*: співчуття, захисту від суспільно небезпечного посягання, припинення можливості вчинення нових злочинів;

5) *патологічні*: певні маніакальні ідеї (манія ревнощів, величі), надцінні ідеї (очищення суспільства від «бруду») тощо.

Мотив допомагає з'ясувати, з якою обставиною особа пов'язує вчинення злочину, як вона аргументує власну поведінку та яку мету переслідує. Тобто мотив визначає поведінку особи не сам по собі,

а лише у взаємозв'язку з метою [6]. Загальновідомо, що мета є кінцевим результатом, до якого прагне злочинець.

Мету, як і мотив, також слід класифікувати. Так, на думку Т. М. Нуркаєва, вона може різнитися залежно від: 1) соціального значення (соціально-корисна, шкідлива чи нейтральна); 2) визначеності (певна, тобто конкретна, та невизначена, або неконкретна); 3) можливості досягнення (досяжна й недосяжна); 4) імовірності досягнення (реальна та абстрактна); 5) часової характеристики досягнення (найближча, віддалена та перспективна); 6) ступеня інтелектуального опосередкування (пряма й опосередкована); 7) позиції завершеності (початкова, проміжна та кінцева); 8) морального аспекту (піднесена, шляхетна, нікчемна, низька) [7].

Так, С. В. Максимов, вважає, що потрібно розрізняти такі цілі: справжні та несправжні, реальні й нереальні, найближчі та перспективні, проміжні й кінцеві, цілі-завдання та цілі-напрями, абстрактні й конкретні, функціональні та предметні, прості й складні, суттєві та не дуже, індивідуальні й суспільні тощо [8]. Згідно з переконаннями В. М. Кудрявцева, усі мотиви та цілі злочинів можна поділити на дві групи: низькі й ті, що позбавлені низького змісту [9].

Про мету умисного вбивства йдеться лише в п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України: «...з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення...» [5]. На нашу думку, мотиви й мета умисного вбивства потребують чіткої класифікації та роз'яснення, а норми ст. 115 КК України – конкретизації та доповнення.

Водночас умисне вбивство не завжди має на меті умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Умисне вбивство може бути проміжною ціллю злочинця або необхідною умовою задля: досягнення бажаного результату; настання певного наслідку; задоволення певної потреби, потягу тощо.

Отже, аналізуючи зміст обвинувальних актів кримінальних проваджень стосовно умисних убивств і норми КК України [5], варто зазначити, що метою умисного вбивства може бути:

- 1) приховування іншого злочину (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України);
- 2) полегшення вчинення злочину (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України);
- 3) бажання задовольнити статеву пристрасть (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України);

4) приховування зґвалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (п. 9, 10 ч. 2 ст. 115 КК України);

5) одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру (п. 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК України);

6) спонукання родичів заручника, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від учинення будь-якої дії як умови звільнення (ст. 147 КК України);

7) прагнення «помститися за невиконання висунутих вимог» (ст. 147 КК України);

8) приховування факту захоплення чи тримання заручника (ст. 147 КК України);

9) матеріальне збагачення внаслідок «незаконної торгівлі органами або тканинами людини» (п. 4 ст. 143 КК України);

10) завдання потерпілому особливих фізичних, психічних, моральних страждань (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України);

11) недопущення чи припинення правомірної діяльності потерпілого у зв'язку з виконанням ним громадського обов'язку, змінення характеру діяльності (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України);

12) заволодіння грошима, коштовностями, цінними паперами, майном;

13) одержання або зберігання певних майнових прав;

14) одержання спадщини;

15) звільнення від платежу;

16) умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині тощо.

Звісно, вищезазначені різновиди мети не завжди є кваліфікуючими ознаками умисного вбивства, однак їх встановлення сприятиме правильній кваліфікації складу злочину та встановленню обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання.

Аналіз мети умисного вбивства під час досудового розслідування кримінальних проваджень сприятиме: розумінню сутності поведінки суб'єкта злочину; виявленню певних закономірностей і механізму функціонування поведінки суб'єкта злочину; визначенню ступеню впливу поведінки суб'єкта злочину на суспільно-правові відносини. Таким чином, суб'єктам досудового розслідування необхідно вміти встановлювати мету

умисного вбивства, чітко зазначаючи її в процесуальних документах, які мають кримінально-правове значення.

Мотив і мета – це ознаки суб'єктивної сторони злочину, які нерозривно пов'язані з виною, однак мають факультативне значення [10]. З кримінально-правової позиції мотиви та мета можуть слугувати: 1) основними ознаками складу злочину (коли вони зазначені в диспозиції конкретної статті КК України); 2) ознаками, наявність яких становить кваліфікований склад злочину; 3) обставинами, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Мотиви та мета завжди ґрунтуються на потягах, потребах, інтересах і бажаннях, зміст яких визначає антисоціальна спрямованість особи (рис. 1).

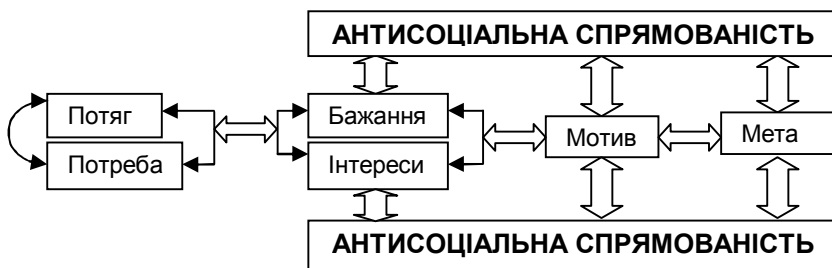

Рисунок 1. Взаємозв'язок мотиву та мети злочинного діяння

Таким чином, мотив і мета корелюють між собою, тобто є взаємозалежними, адже зумовлюють прагнення домогтися бажаного результату в певний спосіб. Лише єдність мотиву та мети може надати загальне уявлення про спрямованість поведінки злочинця, справжній характер його протиправних діянь.

Уся свідомо діяльність людей, а отже й злочинна, завжди є цілеспрямованою. На нашу думку, під час досудового розслідування будь-яких кримінальних проваджень обов'язково необхідно встановлювати мотиви та мету злочину, незалежно від того, є вони кваліфікуючою ознакою складу злочину чи ні, злочин учинено навмисно чи з необережності.

Отже, класифіковані нами різновиди мотивів і мети умисного вбивства розширюють межі усвідомлення сутності протиправної поведінки суб'єкта злочину, сприяючи правильній кваліфікації складу злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зареєстровані кримінальні провадження та результати їх досудового розслідування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402. – Назва з екрана.
2. Тарарухин С. А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты / С. А. Тарарухин. – М. : Юрид. лит., 1974. – 244 с.
3. Верина Г. В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против собственности: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Верина Галина Владимировна. – Саратов, 2003. – 54 с.
4. Уголовное право России : учеб. для студ. вузов : в 2 т. / [Игнатов А. Н. и др.] ; под ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. – М. : Норма, 2005. – Т. 2. – 816 с.
5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.
6. Лукашева Е. А. Мотивы и поведение человека в правовой сфере / Е. А. Лукашева // Советское государство и право. – 1972. – № 8. – С. 20–27.
7. Нуркаева Т. Н. Мотив и цель преступления, их соотношение / Т. Н. Нуркаева. – Уфа, 2000. – 128 с.
8. Максимов С. В. Цель в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Максимов Сергей Владимирович. – Ульяновск, 2002. – 189 с.
9. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М., 2001. – 302 с.
10. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. Б. В. Здравомыслова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 1999. – 480 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2017
